

lute negation of the claim that there is no alternative but to shun fair trade and discard national economic sovereignty, which is a neoliberal determinism on a par with Stalinist „historical necessity“. Unlike many quasi-Keynesian opportunists, he does not gloss over the potential for widespread corruption through deregulation and privatisation: „Deregulation of the economy in general, and the introduction of greater market forces in the management of the government more specifically, has often increased, rather than reduced, corruption“ (p. 180). He bluntly states that „privatization (...) can be a recipe for disaster, especially in developing countries that lack the necessary regulatory capabilities“ (p. 119), as well as that „(s)ome of the world’s best firms are owned and run by the state“ (pp. 17–18). Still, progressive as these arguments and assertions are in the present situation, Chang also devoted the latter part of his book to a deepening of his critique to some of the fundamental structural defects in the present socio-economic system. A progressive technocratic critique of neoliberalism is often as far as heterodox economists are currently willing to go. Commendably, Chang goes further to uncover some basic issues regarding social and economic democratisation. He recognises that „market and democracy clash at a fundamental level. Democracy runs the principle of ‘one man (one person), one vote’. The market runs on the principle of ‘one dollar, one vote’. Naturally, the former gives equal weight

to each person, regardless of the money she/he has. The latter gives greater weight to richer people. Therefore, democratic decisions usually subvert the logic of the market“ (p. 172).

Yet, despite this valiant step, his open-mindedness towards state ownership does not also result in a sufficiently sustain attempt to consider genuinely public, democratic and co-operative forms of ownership. Even in his latest (also brilliant) book, *23 Things They Don’t Tell You About Capitalism* (Penguin Books, 2010), which broadens and in some respects deepens the arguments made in *Bad Samaritans*, Chang could have discussed the subject of workplace democracy at more length. In this latest book, his position on workplace democracy is refreshingly progressive, yet he doesn’t give it quite the attention it deserves. Thus he fails to emphasise mention (for instance) the work of the 2009 Nobel Laureate in Economics Elinor Ostrom, who has shown that social ownership is in fact more efficient in the management of public resources than both private and state ownership. Nonetheless, Chang (as well as some of the more „mainstream“ critical economists, such as Stiglitz and Krugman) helps to carve out a discursive terrain more amenable to radical critiques of capitalism. It is the task of the democratic Left to take advantage of this new space and plant ideas and arguments that will advance an authentic political, economic and social democracy.

Mladen Jakopović

Mladen Lazić, *Čekajući kapitalizam – nastavak novih klasnih odnosa u Srbiji*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Susret sa knjigom Mladena Lazića *Čekajući kapitalizam*, znači susret:

1. sa kritičkom analizom najznačajnijih teorijskih i empirijskih doprinosa svjetske sociologije na ovom području sa ne-

sumnjivim unapređenjima najznačajnijih teorija klasa i klasnog djelovanja, a ne njihovim jednostranim negiranjem;

2. sa originalnim teorijskim i empirijskim nalazima koji svojom preciznošću i

egzaktnošću predstavljaju trajnu teorijsku i metodološku vrijednost ne samo sociološke nauke, nego društvenih nauka uopšte;

3. sve to kod čitaoca proizvodi inspirativnu refleksivnost u pogledu provjere i unapređenja svojih stanovišta o klasama i klasnom djelanju u savremenom društvu.

U Lazićevoj knjizi *Čekajući kapitalizam* imamo jedinstveno teorijsko-metodološko stanovište da se pojam klase i klasnog djelanja ne mogu odrediti na isti način na različitim nivoima apstrakcije, pri čemu on izdvaja četiri nivoa koji čine različite analitičke okvire: *globalni okvir načina proizvodnje društvenog života; okvir društveno-istorijskog sistema; okvir konkretno-istorijskog oblika reprodukcije određenog društva i okvir svakodnevnog života pojedinaca koji čine neku društvenu grupaciju (klasu)* (29).

U tom kontekstu, Lazić ukazuje na „regresivni“ *istorijski metod* koji podrazumijeva da istorijska analiza kreće „unazad“: tumačenje na bazi izučavanja prethodnih društvenih procesa – predistorije. Značajnost istorijskog metoda je nesporna, ali za cjelinu sociološkog pristupa je takođe, po mom mišljenju, neophodno primijeniti i „regresivni“ *neistorijski metod* po kojem u izučavanju klasa i klasnog djelanja moramo u okviru strukture određenog društva egzaktno utvrditi koje društvene pojave neizostavno prethode drugim značajnim pojavama i tako predstavljaju neizostavnu *pretpostavku*, a koje nije moguće sociološki objasniti bez njihovih neizostavnih „prethodnica“. Na primjer, svojina kao institucionalizovan društveni odnos posjedovanja, prisvajanja, raspodjele i razmjene jeste neizostavna pretpostavka ostvarivanja vlasništva. Ne radi se ovdje o strogo determinističkom pristupu, jer svojinu kao pretpostavku uzimamo samo kao jedan element u vlasništvu kao nastajućem društvenom fenomenu. Znači, svojina kao

pretpostavka vlasništva je samo jedan, istina bitan, momenat u izučavanju ovog autonomnog društvenog fenomena. Vlasništvo je samo jednim dijelom posljedica svojine, jer ni vlasništvo kao društveni odnos, niti vlasnika kao subjekt ne možemo objasniti samo na osnovu svojine. Ne samo zbog toga što vlasništvo nastaje i vansvojinskim putem, nego i vlasništvo na bazi svojine je takođe sasvim nova pojava u odnosu na svojinu. Ove posebnosti potvrđuje ukupno teorijsko saznanje i praktično iskustvo i upućuje na zaključak da privatno vlasništvo (ni bilo koji tip vlasništva) ne možemo proglasiti dovoljnim uslovom za uspjeh pojedinca, kolektiva ili čitavog društva. Koliko će privatno vlasništvo ispoljavati pozitivne, a koliko negativne komponente, bitno zavisi od društveno konstituisanih odnosa posjedovanja, prisvajanja, razmjene i potrošnje tj. svojine.

Kreativnost privatnog vlasništva je nesporna, ali je takođe nesporno da privatno vlasništvo, po svojoj ontološkoj biti, nikad ne može dostići smisao i nivo ukupne društvene kreativnosti. *Privatna kreativnost je redukovana kreativnost u odnosu na potrebu kreativnosti koju društvo ima i ljudska zajednica u cjelini.*

Takođe, *kategorija društvene vrijednosti* nije sadržana samo u privatnom vlasništvu, već se dugoročna vrijednost determiniše svojinskim odnosima. Vrijednost privatizovanih preduzeća se nalazi prije svega u dugoročnom zadovoljavanju potreba društva i njegovih građana, a ne samo u trenutno procijenjenoj vrijednosti sa stanovišta privatnog vlasništva.

Imamo jasne argumente za diferencirano sociološko posmatranje svojine i vlasništva sa stanovišta njihovih posebnosti u *kreativnosti i dugoročnoj vrijednosti*. Ova diferencijacija obezbjeđuje da se u njihovim raznim formama ostvaruje neophodni individualni i društveni dinamizam i u okviru toga neposredne i dugoročne kreativnosti i vrijednosti neophodne za progres društva i njegovih članova.

Uostalom, imamo privatno vlasništvo, državno vlasništvo i druge tipove vlasništva u raznim društvenim sistemima i u svakom oni ispoljavaju različite efekte i imaju različite posljedice.

Naznačena diferencijacija svojine i vlasništva je bitna pri analizi najvažnijih strukturnih elemenata položaja vladajuće, radničke i srednje klase (promjene u regutaciji i materijalnom statusu) i pretpostavke za kolektivno (klasno) djelanje (promjene vrijednosnih orijentacija) (12).

Odnos svojine i vlasništva ima recipročan karakter. Ako se kapitalistički društveni sistem zasniva na isključujućoj poziciji privatnog vlasništva nad uslovima društvene reprodukcije, znači da ono ima odlučujuću ulogu i nad „proizvodnjom“ svojine. Društvena dinamika dobija obrnuti smjer, svojina više nije pretpostavka vlasništva već obrnuto. Uspostavljeno vlasništvo i struktura vlasnika determiniše karakter odnosa posjedovanja, prisvajanja, raspodjele i razmjene, tj. svojine.

Na najopštijem analitičkom okviru; Lazić izdvaja uslove „suštinski nejednake raspodjele 'retkih resursa' neophodnih za tu reprodukciju (zemlje, ili kapitala npr.), koja se stoga mora pojaviti kao monopol jedne grupe nad njima, nasuprot isključivanju druge, pretpostavlja da se odnos monopola/isključenosti trajno uspostavlja, pri čemu dakle, klase čine grupe koje posjeduju taj monopol ili su isključene iz posjedovanja“ (29). Klase posjeduju taj monopol preko kog kontrolišu bazične uslove reprodukcije načina proizvodnje društvenog života ili su isključene iz tog posjedovanja. Monopol se zasniva na svojini kao institucionalizovanom odnosu posjedovanja, prisvajanja, raspodjele i razmjene koji bitno determiniše određeni način proizvodnje društvenog života. U tom monopolu je sadržan karakter klasne strukture društva: interes vladajuće klase (grupe) da se zadrži odnos monopola, a potčinjene klase da se on raskine. Na ovoj relaciji se produkuje vlasništvo i vlasnička struktura određenog načina proiz-

vodnje društvenog života (feudalnog, kapitalističkog, socijalističkog).

Lazićev istraživački plan klase u analitičkom okviru društvenoistorijskog sistema upućuje na posebnosti svojine i vlasništva i na njihov recipročan odnos. „U analizi koja se kreće prema konkretnom istraživačkom planu, globalna društvena podjela rada ispoljava se kao raspodjela sredstava materijalne proizvodnje, sredstava kontrole društvene integracije i sredstava sistemske legitimacije ili, izraženo u *formi društvenih odnosa, kao svojinska podela* (istakao S.V.), podela političke moći i podela kulturnih resursa. Tako se na ovom planu (u okviru kojeg se kapitalistička društvena formacija, npr., kao kapitalistički sistem društvenih odnosa) klase mogu odrediti kao društvene grupe koje su *nosioci, ili su lišene vlasništva* (istakao S.V.) nad sredstvima za materijalnu proizvodnju, kao i kontrole nad sredstvima političke dominacije i sredstvima kulturne hemonije“ (30).

Ovdje se jasno izdvajaju dvije bitne sociološke činjenice: forma društvenih odnosa, kao svojina i vlasništvo nad sredstvima za materijalnu proizvodnju. Međutim, klase ne možemo izolovano posmatrati samo kao vlasnike sredstava materijalne proizvodnje već i kao kreatore „forme društvenih odnosa, kao svojinske podjele“. Karakter klasnih odnosa je sadržan u posebnostima svojinskih i vlasničkih odnosa, ali i u njihovom recipročnom odnosu. U tom smislu treba shvatiti Lazićev stav: „Osiguranje reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje društva, npr., može u uslovima datog društvenoistorijskog sistema odnosa nametati nastojanje da se očuvaju *pretpostavke* (istakao S.V.) političke dominacije vladajuće klase (na ovom analitičkom nivou, preciznije rečeno, dominacije one podgrupe koja ima političku vlast), tako da se u sferi materijalne raspodele (dakle, unutar ekonomskog – vlasničkog – podsistema) doći do povećanja učešća dohodaka ne-vlasničkih grupa, na račun profita vlasni-

ka (uspostavljanje „države blagostanja“) (30). Izdvajaju se ovdje *pretpostavke*, a one se nalaze, prije svega u *odnosima svojine*, tako da klasnu strukturu društva na nivou društvenoistorijskog sistema ne možemo sociološki izučavati bez svojine kao pretpostavke na osnovu koje vladajuća klasa dolazi u vlasničku dominaciju, a podređena klasa u podređenu u ekonomskom, političkom i kulturnom podsystemu društva.

Formiranje *interesa* kao „strukturalno zasnovanih tendencija“ (30) sociološki posmatrano (Hiršman), upravo je najprije usmjereno na obezbjeđenje svojinskih odnosa, odnosno njihovo raskidanje, kao pretpostavki vlasničke dominacije.

U diferenciranju pojma klase i klasnih odnosa u analitičkom okviru konkretno-istorijskog društva dominantnu poziciju ima određeni način proizvodnje društvenog života koji produkuje vlasničku strukturu nejednake raspodjele ekonomskog, političkog i kulturnog kapitala (Burdije). Jasan domen sociološke analize svojinske i vlasničke predmetnosti pokazuje se u Lazićevoj analizi klasnih interesa. „Dakle, klasni interesi, na ovom analitičkom nivou pokazuju se kao parcijalno diferencirani (i ako se ovdje još uzimaju kao strukturalno zasnovani), tako da se i same klase pojavljuju kao unutrašnje podijeljena, pa i potencijalno sukobljena jedinstva (s tim da je sukob ovde konkurentski, a ne antagonistički; reč je dakle, o sukobu oko *preraspodele resursa*, (istakao S.V.) a ne oko održavanja/ukidanja *osnova njihovog prisvajanja*, (istakao S.V.) odnosno kontrole)“ (33).

Očigledno, klasna diferencijacija je najdirektnije vezana za osnovu prisvajanja, tj. za svojinu koja je pretpostavka vlasništva i vlasničke klasne, ali i unutarklasne diferencijacije u konkretno-istorijskom društvu. U tom smislu Lazić ističe da unutarklasni sukobi imaju unutrašnju granicu, koja je zadata ranije utvrđenim, opštim interesom, održanja ukupnog položaja grupe u datim uslovima

reprodukcije dominantnog načina proizvodnje: očuvanja privatnog vlasništva, odnosa lične zavisnosti, komandnoplanskih odnosa i sl. (33). Unutrašnja granica unutar klasne diferencijacije koja se ispoljava u vlasničkoj strukturi nalazi se u karakteru svojinskih odnosa.

Sociološku identifikaciju klasa u analitičkom okviru *svakodnevnog života*, Lazić zasniva na stavu da se one „pojavljuju kao velike grupe pojedinaca koje s obzirom na to da dele slične životne okolnosti, u principu imaju slična svakodnevna iskustva i približno jednake životne šanse, oblikuju slične obrasce ponašanja i društvene svesti itd. (34). Bez obzira na to, što se, kako Lazić konstatuje, ova opšta obeležja, izvedena iz karakteristika datog sistema društvenih odnosa, ovdje pokazuju samo kao tendencije, statističke pravilnosti, a u svakom pojedinačnom slučaju akcidentalno, i što se kao predmet istraživanja empirijske sociologije pojavljuje pojedinac, svi naznačeni elementi se moraju analizirati na nivou svojinske i na nivou vlasničke determiniranosti. U smislu koliko i kako se svakodnevna egzistencija (vlasnička determiniranost) realizuje kao esencija (svojinska determiniranost).

Logiku klase, sasvim očekivano, prati logika *klasnog djelanja*. „Klasno delanje na najapstraktnijem analitičkom okviru može se odrediti kao unutrašnje povezan niz aktivnosti klase kao celine, usmerenih na održavanje (ili ukidanje) dominantnog načina proizvodnje društvenog života, kao globalnog sistema datih odnosa dominacije/podređenosti“ (36). Taj način proizvodnje je, prije svega, određen svojinskim odnosima iz kojih se ekstrahiraju vlasnički odnosi. Klasno djelanje se karakteriše istovremenošću izgradnje određenog tipa svojinskih i vlasničkih odnosa. Nastajuća građanska klasa, npr. morala se izboriti za nove svojinske odnose koji bi joj omogućili, i bili zaštita njihovog vlasništva. Bez promjene tih odnosa nema mogućnosti uspostavljanja odgovarajućeg

položaja privatnog vlasništva i slobodnog rada (najamnog radnika). Ovaj proces istovremenosti, sociološki praćen kroz „normativnu činjenicu“, ne znači momenat gubljenja autonomnosti svojine kao sociološke činjenice i autonomnosti vlasništva kao sociološke činjenice, jer djelanje i klasno i pojedinačno ima svoju specifičnost i u jednom i u drugom slučaju, a to znači i teorijsku i metodološku posebnost.

Kolektivno (klasno) djelanje u analitičkom okviru društvenoistorijskog sistema određeno je temeljnim pretpostavkama na kojima se konstituiše globalni način proizvodnje društvenog sistema, a ispoljava se kao „sistem kolektivnih aktivnosti usmerenih na održavanje (ili menjanje) uspostavljenih temeljnih odnosa ekonomske, političke i kulturne *dominacije/podređenosti*“ (istakao S.V.) (37).

Sa sociološkog stanovišta i teorijsko metodološkog pristupa, bitno je ovdje imati u vidu da relacija dominacija/podređenost predstavlja:

1. posebnu sociološku činjenicu kada je u pitanju svojina kao institucionalizovana i institucionalizujuća kategorija;
2. posebnu sociološku činjenicu u uspostavljenosti vlasničkoj strukturi i odnosima vlasništva;
3. na bazi ove dvije činjenice možemo dalje ispitivati interferenciju ekonomskog, političkog i kulturnog podsistema sa stanovišta klasne strukture i klasnog djelanja;
4. diferencijacija ove dvije sociološke činjenice omogućava precizan teorijsko-metodološki pristup i egzaktnu teorijsko-metodološku provjeru u izučavanju klasa i klasnog djelanja (pojedina, institucija – parlamenta, vlade, sudstva i dr.).

Na istom principu se zasniva klasno djelanje u okviru konkretno-istorijskog društva gdje je „posredovano datim, manje više stabilnim i institucionalizovanim okvirima...“ (39) „Na analitičkom nivou konkretno-istorijskog društva klasno de-

lanje se može odrediti kao konkretna aktivnost usmjerena na održavanje, odnosno poboljšanje konkretnih uslova grupne reprodukcije unutar uspostavljene strukture društvenih odnosa u određenoj zemlji“ (40).

Znači, uspostavljena struktura društvenih odnosa, a u toj strukturi kardinalni značaj imaju institucionalizovani odnosi posjedovanja, prisvajanja, raspodjele i razmjene tj. svojina, predstavljaju osnovu klasnog djelanja. Ostvareni vlasnički položaj je sasvim nova osnova klasnog djelanja i ponašanja.

Za kolektivno djelanje u okviru svakodnevnog života Lazić izdvaja dva komplementarna pitanja: „na koji način određene društvene okolnosti, koje su zajedničke za pripadnike grupe, uslovljavaju pojedinačne akcije tih pripadnika (ili njihovo odsustvo); i kojim se posredujućim mehanizmima razmrvljena, pojedinačna, grupna delanja sintetizuju u opšta kolektivna delanja...“ (42)

Fenomen *globalizma*, Lazić ima u vidu na najopštijem nivou analitičkog okvira (društveno-ekonomska formacija), ili u nekim parcijalnim elementima. Rajtovu tvrdnju o uticaju globalizacije na pretvaranje klasne strukture američkog društva u pretežno „menadžersku“, a „proletere“ izmješta u zemlje Trećeg svijeta (22); karakter savremenih integracionih procesa pri čemu: „dominantna frakcija kapitala (položaj koji je istorijski promjenljiv!) nastoji da nametne svoje posebne uslove reprodukcije kao opšte (transnacionalna-nacionalnoj); krupna korporacijska – sitnoj; finansijska – industrijskoj; neoliberalna – ’socijalno-distributivnoj’), izvršnoj kroz ’državu blagostanja’ itd.; je-dva treba pominjati da između ekonomskog i političkog objedinjavajućeg klasnog djelanja postoje složene relacije koje mogu varirati od kratkoročnih konfliktnih nesaglasnosti do dugoročne nužne koegzistencije, koju su različiti autori označavali kao ’faze kapitalizma’, ’društvene strukture akumulacije’ itd.“ (41); „na oblike i

intezitet kolektivnog delanja u okviru konkretno-istorijskog društva mogu uticati, direktno ili posredno, i spoljašnji činioci“ (39) u koje ubraja Francusku revoluciju, rađanje nacističkog pokreta u Njemačkoj, uticaj SAD-a u Njemačkoj i Japanu poslije Drugog svjetskog rata za uvođenje demokratskog poretka u njima, doprinos retorike ljudskih prava delegitimanju evropskih socijalističkih režima i niz konjunkturalnih činilaca koji mogu podsticati, ograničavati, uslovljavati klasno djelanje.

Ovdje su dati parcijalni elementi ali oni ne izražavaju sociološku *dimenziju globalizacije kao cjelovite kategorije strukturalnog i djelatnog činioca klase i klasnog djelovanja, tj. kao posebne društvene predmetnosti, ili, „višeg“ reda apstrakcije.*

Dinamiku ontologije savremenih društava karakterišu globalna kretanja koja se operacionalizuju na bazi logike „umrežavanja“. Osnovna jedinica ekonomske organizacije nije više pojedinac, porodica, preduzeće ili država, već „mreža“. Sistemski proizvedene „mreže“ dobijaju karakter društvenih podstruktura u okviru globalne strukture društva, a to znači da ne obuhvataju sve djelove društvene strukture. Sociološki bitna činjenica je da ove mreže, bez obzira na sav značaj virtuelnih veza u savremenom društvu, ne mogu funkcionisati bez neposrednih veza i odnosa ljudi, a to znači da se i jedni i drugi konstituišu i funkcionišu kao *društvene grupe*. Bez obzira na to, da li se javljaju kao formalne ili neformalne društvene grupe, one imaju svoju cjelinu sa stanovišta članova koji ih sačinjavaju, ciljeva i interesa na bazi kojih se konstituišu, sredstava kojima raspolažu, karakterom djelatnosti i funkcije koje vrše i moći i uticaja koje imaju na društvena kretanja u državi i samu državu kao instituciju. Sve u svemu, ove *mrežne grupe* uspostavljaju *monopol* u odnosu i na pojedinca i u odnosu na državu i određeno društvo, posebno u odnosu na neumrežene. Uteme-

ljene su na logici liberalnog globalizma i imaju ulogu jačanja njegove klasne strukture i novih dimenzija klasnog djelovanja. Strukturalno i djelatno grupisanje pod uticajem liberalnog globalizma je poseban fenomen koji ima neizostavan teorijsko-metodološki značaj za sociološko izučavanje klasa i klasnog djelanja na svim analitičkim nivoima od načina proizvodnje društvenog života (društvene formacije), društvenoistorijskog sistema, konkretno-istorijskog društva do nivoa svakodnevnog života.

Struktuiranje i djelanje grupa u savremenom društvu dobija transnacionalnu dimenziju, posebno kada su u pitanju vladajuće grupacije što ih karakteriše kao transnacionalne buržoazije. Transnacionalna buržoazija u prvi plan stavlja globalno, važnija joj je makroekonomska, nego mikroekonomska stabilnost građana i porodica vlastitog društva, jer se u njoj nalazi njena uskogrupna stabilnost, moć, kontrola i uticaj. U toj makroekonomskoj stabilnosti neprestano raste siromaštvo većine građana, ali raste bogatstvo vladajuće grupacije. Bez ove dimenzije nemoguće je sociološki zahvatiti cjelinu klasne strukture i klasnog djelovanja, pogotovo nije prihvatljivo klase i klasno djelovanje redukovati na „simbolički interakcionizam“ – klase su samo strukturni, ali ne i djelatni entitet (Veber, Gidens). Ako inter i intra grupni odnosi ulaze u pojam grupe kao neizostavni element, onda je djelovanje neizostavni momenat, jer odnosa nema bez djelanja. Specifičnost vladajućih grupa–klasa u savremenim globalizovanim društvima je bitno zasnovano na transnacionalnim pozicijama i vezama čime i klasna pozicija i djelanje podređene klase dobijaju novu dimenziju, a ne samo vladajuće. Moć se još više otuđuje od podređene klase, a njena klasna vijest ostaje u lokalnim granicama i ne dopire do saznanja da liberalna globalizacija ima presudan uticaj na njeno siromaštvo, nezaposlenost, sve rigorozniji sistem obrazovanja, zdravstva i dr.

Očigledno je, da globalizacija predstavlja „viši“ red apstrakcije od apstrakcije koju predstavljaju: „globalni društveni sistemi/društvene formacije (feudalno društvo, kapitalizam, realni socijalizam itd.) zasnovani na dominaciji određenog načina proizvodnje društvenog života (pri čemu se uz njega uvek pojavljuju drugi, koji mogu biti zaostali iz prošlosti, ali mogu biti i „u potenciji“, odnosno mogu predstavljati alternativu postojećem dominantnom načinu proizvodnje društva (27/8).

Ona nije „u potenciji“, ona je tu, ona proizvodi umreženo društvo, institucionalnu uniformnost vještački nametnutu društveno-ekonomskim, socioantropološkim prilikama konkretnih društava, kao poseban nivo opštosti koji transcendirira opštost društvenih formacija. To je novi nivo apstraktne forme klasnih odnosa u smislu održavanja klasnog odnosa monopola – isključenosti. Ona nije ni alternativa kapitalističkom načinu proizvodnje društvenog života, već je izraz njegove logike i faktor održavanja tog sistema. Sve to globalizaciju čini sasvim posebnom društvenom predmetnošću, tj. posebnim vidom apstrakcije teorijsko-metodološkog pristupa sociološkog izučavanja klasa i klasnog djelovanja u savremenom društvu. Ovaj vid apstrakcije obavezuje i na zahvatanje društvene stvarnosti *antiglobalizma i alterglobalizma*, jer bez toga ne možemo imati cjelovit sociološki pristup u izučavanju klasa i klasnog djelovanja u savremenom društvu. Time se obezbjeđuje izučavanje klasa i klasnog djelovanja na principu hegelovskog konkretno-univerzalnog, spoju Logosa i Istorije, tj. kvalitativnog posredovanja globalnog i lokalnog.

Posebno je interesantna i inspirativna Lazićeva analiza odnosa *klase i elite*.

Polazeći od toga da su elite posebni kolektiviteti on konstatuje: „U tom smislu, *elite* se određuju kao društvene grupe koje *posjeduju koincentrisanu kontrolu nad akumulisanim resursima*, i to resursima koji su neophodni za reprodukciju osnovnih pretpostavki (istakao S.V.) na

kojima počiva dati način proizvodnje društvenog života (ili način proizvodnje koji se unutar datog društvenog poretka pojavljuje kao *istorijski moguć, alternativan, konkurentski*), te koje *aktivno učestvuju* u reprodukciji tih pretpostavki...“ (43) Razvijajući ovakvo određenje elite dalje Lazić konstatuje: „Ono što se sada želi pokazati jeste da je, na konceptualnom planu odnos klase i elite *istorijski promjenljiv*, (istakao S.V.), a zatim i to da bi bilo pogrešno kada bi se ova dva pojma *međusobno svodila* (istakao S.V.) (na način da se, npr., elita shvati samo kao užii pojam, u odnosu na klasu kao širi pojam, tako da elita predstavlja viši deo klase itd.) ili, kada bi se uzimali kao *međusobno isključivi* (istakao S.V.) pojmovi“ (45).

Za sociološko izučavanje odnosa klasa i elita značajno je imati u vidu sljedeće:

1. Klase imaju jednosmjernan odnos prema dominantnom načinu proizvodnje društvenog života: vladajuća klasa je usmjerena na njegovo održavanje, a podređena klasa na njegovu promjenu, dok elite nemaju jednosmjernan odnos prema dominantnom načinu proizvodnje, određeni vidovi njihovog djelovanja su usmjereni na održavanje, a neki na promjenu dominantnog načina proizvodnje, što je posebno izraženo kod pojedinih elita (politička, ekonomska, upravna, vojna, medijska, kulturna, akademska i dr.).
2. Prema tome, elite moramo sociološki izučavati na osnovu njihovog istovremenog odnosa i sa vladajućiom i sa podređenom klasom, jer one ne predstavljaju samo hijerarhijski vrh jedne klase.
3. Interesi klasa i elita, s obzirom na bitne razlike njihovih ontoloških struktura, ne mogu biti jedinstveni: jedinstvo njihovih interesa je u obrnutoj srazmjeri s obzirom na nivo apstrakcije – na najvišem nivou apstrakcije jedinstvo njihovih interesa je najmanje.
4. Na ravni konkretno-istorijskog društva djelovanje elita je najznačajnije u pro-

cesu izgradnje osnovnih pretpostavki (u koje ja ubrajam prije svega svojinu) kontrole nad akumulisanim resursima, ili, izgradnje pretpostavki alternativnog načina proizvodnje vladajućem načinu proizvodnje.

Prosto je nevjerovatno koliko teorijsko-metodoloških inspiracija nudi Lazićeva knjiga *Čekajući kapitalizam* za

sociološka teorijska i empirijska istraživanja savremenih društava u cilju otkrivanja „prigušenih alternativa“ i drastično potisnutih mogućnosti i kreativnih aktera njihovog progresivnog razvitka. Zbog toga je treba ozbiljno proučiti i iskoristiti sa punom profesionalnom etikom odgovornosti.

Slobodan Vukićević